

Zapiski

Razbita plastika na Muzejskem trgu ali kulturna Ljubljana A. D. 1939.

Vsemu se je naša umetnost v dolgi dobi svojega življenja in razvoja že privadila. Zaničevanja njenih tvorcev, nepriznanja, obupno praznih razstavnih prostorov, bede, ponižanja itd. Vse to že nekako spada v njeno častno spremstvo, na katerega že zdavnaj računa in s katerim se je že zdavnaj sprijaznila. Vendar pa se je v tem vročem poletju 1939. leta pripetil dogodek, ki pomeni vrhunec zapostavljanja in torture te plemenite hčere slovenskega kulturnega prizadevanja. Neznane »Slovenke« so neke noči v mesecu juliju razbile vrtno plastiko kiparja Franceta Kralja na Muzejskem trgu, razdejavanje pa so dopolnili še ponočnjaki (ali morda zopet »Slovenke«), ki so kip polili s črno tekočino. Zdaj stoji dokument tega največjega barbarstva, kar jih pomni naša kulturna tradicija, zapuščen med visokim drevjem v parku in le Valvazor z vztrajno gesto opozarja popotnika na visoki nivo, na katerega je prispela po tri sto letih kulturna Ljubljana v obračunavanju in občevanju s slovensko umetnostjo.

Spomenik Franceta Kralja je predstavljal doprsno podobo kmečke žene, objemajočo snop žita, otroka in kravo. Slogovno je delo zelo značilno za poslednja kiparjeva dela, kjer se umetnik skuša približati z najbolj primitivnimi formami občutju narodne umetnosti in preprostosti njegovega načina oblikovanja. Spomenik je zamišljen kot vrtna plastika in je zato tudi bil postavljen na trgu med drevje, kjer je z okolico tvoril prav lepo estetsko podobo.

Prvi, ki je nad plastiko povzdignil svoj glas, je bil najbolj nepoklicani med nepoklicanimi, časnikarski fotoreporter g. Čoro Škodlar (Č. Š. — »Jutro«, številka 144, 24. VI., str. 7). Gospod fotoreporter, ki se — po ne vem kakšni krivi usodi — sem pa tja tudi malce pobavi z umetnostjo, zadnje čase pa pretežno z umetnostno »kritiko«, je prvi zapazil neznanske napake, ki naj jih po njegovem ekscellentnem »poznavanju« umetnosti nosi kip Franceta Kralja. V svojem znanem žurnalistično-revolverskem slogu, ki bi delal čast dopisniku vsakega bulvarskega lističa, zgovorno dokazuje

svojo nejevoljo nad nezaslišanim spomenikom. Kakor vedno tako tudi to pot spretno pritegne k debati tako zvano »javnost«. V našem primeru na ta način, da namenoma zamolči — morda tudi iz nevednosti? — da je plastika vrtna in da ji pridene vzdeveli »simbol slovenske žene«. Med drugim pa moremo brati v njegovem poročilu podobne cvetke: spomenik ne zasluži, »da ga nosi slovenska zemlja«, mimo njega hodijo »otroci in dekleta ljudske šole na Mladiki in dijakinje obeh gimnazij na liceju, ki se ob spomeniku zgražajo in kvarijo estetski okus«; dalje je ta skaza-spomenik naravna posledica »propagiranja poduhovljene umetnosti, kakor jo že mnogo let sem pridigujejo nekateri kritiki in umetnostni zgodovinarji«; retorično se vprašuje: »Rad bi vedel, koliko časa nas bodo pod krinko umetnosti s takimi nestvori vlekli za nos?«, »kdaj bomo poklicali na zagovor zaščitnike in propagatorje take ‚poduhovljene‘ umetnosti?« in na koncu bojevito — v slogu agitatorja in govornika predmestnih pivnic: »Skrajni čas je, da obračunamo s tako ‚umetnostjo!«

Iz vsega tega pisanja, iz katerega veje neka nerazumljiva ihta in zagrenjenost, morem naposled le spoznati, kaj greni g. Škodlarju življenje. Najprej pade generalizirajoča umetnostna sodba: spomenik, ki je nastal v znamenju »poduhovljene umetnosti«, je treba pri priči odstraniti. Kaj morem g. fotoreporterju, če mu nikakor ni jasno, kaj in kako je s poduhovljeno umetnostjo! Iz vsega je jasno razvidno, da mu teoretične umetnostne zadeve prav nikoli niso bile jasne. In, ali naj odraslega človeka, ki je poleg tega redni poročevalec umetnostnih razstav v »Kulturnem pregledu« »Jutra«, kar takole poučujem? Edino, kar mu morem svetovati, je to, da si nekje nabavi kako umetnostno teoretično knjigo za prvence. Na tem bolečem mestu pa že prispemo do njegove druge bolečine, ki se glasi: »oj ti kritiki in umetnostni zgodovinarji!« V resnici, posebno

poslednjih g. Škodlar nikakor ne ljubi. Toda kakor njegova neljubezn do poduhovljene umetnosti tako tudi ta, do siromakov umetnostnih zgodovinarjev, sloni na absolutnem nepoznanju in nerazumevanju vsega, kar bi »nas« z gospodom »kritikom« utegnilo »zbližati«. Če sem prav razumel njegovo dosedanje pisarjenje, se vnema, oziroma mu je ideal v umetnosti nekakšen pobarvan »pildek«, lepo realističen, prikupen na videz in tudi zanimiv po svoji živahni vsebini. Tako mnenje je spričo njegovega poklica popolnoma razumljivo in morda neobhodno potrebno. Seveda ni pa neobhodno potrebno, da zaradi sebe in svojega fotografskega posla vsako drugo umetnost zanika, saj je vendar gotovo, da obstoji tudi še drugačno umetnostno oblikovanje! In tako smo spet na istem mestu, kjer smo stali poprej, in spet je možen edini nasvet: učbenik! Višek abotnosti v svoji famozni »kritiki« pa je nedvomno g. fotoreporter dosegel v stavku o licejkah, ki se »zgražajo« ob spomeniku. Naenkrat imamo pred seboj moralista, ki celo z etičnega stališča obdeluje ubogo žensko, otroka in kravo. Kakšna moralna rigoroznost! Le kako bo g. Škodlar šele drugič nastopil n. pr. proti ženskim in moškim aktom, ki dostikrat zaradi pomanjkanja estetskega čuta in umetnostne kvalitete mejijo na pornografijo, so pa dijakinjam »obeh gimnazij na liceju« na razstavah in tudi drugod prav lepo dosegljivi.

Kdo bi si mislil, da bo to abotno pisanje našlo v naši »javnosti« toliko odmeva! Pojavijo se kar po vrsti tudi zavezniki g. Škodlarja, ki jim je njegova preudarna beseda menda tisti hip snela luskinе raz oči. Tako nastopi Peen s konzerdami, nepoznani Mikula Letič in seveda tudi neobhodna Kurenčkova Neška.

Medtem pa so že »Slovenke« razbile kip. Poročilo o tem z dvema fotografijama je prineslo »Jutro« z dne 15. VII. t. l. (štev. 162). Poročevalec ni podpisan, vendar — po slogu sodeč — ne more biti daleč od

osebe g. Čora Škodlarja. Takoj zavzame stališče: »Nikakor ne moremo odobravati načina, s kakršnim so dali poškodovalci spomenika duška svojemu odporu...« — kar naj seveda smatramo za iskreno besedo, opremi pa poročilo z mnogimi koristnimi nauki in ugotovitvami. Na primer: »Spomenik ni našel dopadenja ne pri kritiki ne pri občinstvu.« Pustimo občinstvo ob tej priliki ob strani. Pomislimo le, da je isti kip stal lansko leto ob priliki razstave slovenskih likovnih umetnikov nekaj mesecev pred Jakopičevim paviljonom, pa se naše »občinstvo« zaradi njega niti zganilo ni. Rajši pogledimo, kako je z nedopadenjem na strani kritike. Ne poznam kritika, ki bi do časa, ko je nastajalo poročilo o razbitju spomenika v »Jutru«, kakor koli izrekel nezadovoljstvo nad spomenikom. Ne morem si torej teh čudnih besed razlagati drugače, kakor da si je gospod fotoreporter Čoro Škodlar vzel vso slovensko likovno kritiko v zakup, da si je posadil sam sebi na glavo krono vrhovnega rabsodnika na našem likovnem Parnasu in da v neznanski težnji po veličini drugih kritikov niti ne vidi več...

Kmalu po tem dogodku je v »Jutru« (štev. 167, 21. VII., str. 7) izšlo pismo biologa g. univ. prof. dr. Borisa Zarnika iz Zagreba, ki tako po svojem slogu kakor po vsebini nedvomno pomeni višek v razvoju »spomeniške afere«. Gospod profesor, ki se sicer menda kaj malo meni za slovenske kulturne zadeve, je našel za potrebno, da v primeru, ko gre za razbijanje slovenskih kulturnih vrednot, poseže v nevezani in kasneje celo vezani besedi v naše kulturno življenje. Seveda moramo poudariti, da ga ob taki priliki tudi ne potrebujemo, ker, kakor je videti, znamo tako reč tudi sami napraviti; da jim pa razbijanje budi celo zavidanja vredno pesniško žilico, to nas biološko strašansko veseli, čeprav bi tudi brez tega ne utrpeli nobene škode. Pisma nima smisla analizirati, berimo raje nekaj cvetk. »kot biolog moram konstatirati,« da je to razbijanje z biološkega stališča

»najrazveseljivejši pojav zadnjih let na Slovenskem,« da je »elementaren izbruh slovenske rasne samozavesti, ki kaže, kako zdrav in čil narod smo.« Značilen je stavek: »Pri drugih, mnogo večjih narodih so morali ljudem odpreti oči šele s posebnimi zakoni in uredbami...« seveda »našem duhu, našem, v dednih osnovah vcepljenemu pojmovanju o lepoti,« pa je bil spomenik tako na poti, da smo kar sami, ilegalno z njim obračunali. In ob koncu pisma: »Neznanim izvršilcem narodne obsodbe pa kličem: bravo, dečki!« Kakor je gotovo, da so pojmi gospoda profesorja o umetnosti popolnoma »iznakaženi«, tako nam pa zadnji stavek odkriva njegove velike sposobnosti na biološkem polju, specialno v primeru določevanja spolov. Vsi vemo, da so spomenik razbile »Slovenke«, torej bitja ženskega spola (tako vsaj je stalo na papirju, ki sem ga videl objavljenega v »Jutru«), no, in če g. profesor biologije kar na distanco z »bravo, dečki« ugotovi pravilni spol neznanim storilcem, je to z biološkega stališča najbrž lep uspeh!

Obenem s tem značilnim pismom je označil svoje stališče do te »afere« tudi kulturni urednik »Jutra« g. B. Boriko (—o). Kakor gotovo je njegovo pojmovanje umetnosti in posebno tega žalostnega primera pravilno in sem prepričan, da je njegovo odklonilno stališče do razbijanja slovenskih kulturnih vrednot pošteno in iskreno, tako menim, da je potrebno, da pretresemo nekatere detajle njegovega komentarja. Močno dvomim, da bi bilo stališče g. prof. dr. Zarnika, ki ga je zavzel kot biolog do skulpture, »ki naj predstavlja slovensko ženo v njeni tipični podobi,« le količkaj vredno pozornosti! G. profesor namreč sam priznava, da skulpture sploh videl ni (»nisem videl skulpture na Muzejskem trgu«) in torej do tega specialnega primera sploh ne more zavzemati stališča. Tudi sicer je razvidno iz njegovega pisma eno samo dejstvo, namreč — nedolžno veselje nad razbijanjem in prav nič drugega. Presenetljivo jas-

na je g. uredniku kvaliteta kipa, ki da je tak, »da ni vreden obrambe!« Ne maram usiljevati svoje sodbe o kvaliteti plastike nikomur, vendar je značilno, da se g. urednik pridruži v sodbi naši »javnosti« in pa mnenju g. Čora Škodlarja, Peena, Mikule, Letiča in Kurenčkove Neške... Sicer pa g. Borko v naslednjem stavku svojo negativno sodbo utemelji, a tudi na tem mestu se presenetljivo srečata v umetnostnih sodbah z g. Č. Škodlarjem. Pri obeh srečamo izraz »izrojena umetnost« (g. Škodlar: »iznakažena umetnost«), ki je neznansko zanimiv in je prosto prestavljen po nemški krilatici »entartete Kunst«. Takole utemeljuje g. urednik svojo sodbo: »Je to zadnji odmev tiste velike mode, ki so jo ponekod imenovali 'izrojena umetnost' in ki bo za njo ostalo 'kaj malo umetnostnih pridobitev' (podčrtal jaz). Čemu naj bi bila ekspresionistična umetnost, ki se je kakor vsaka povsem organsko kot reakcija na naturalizem XIX. stoletja razvila v evropski sferi — moda, mi je povsem nejasno. Ne nase, ne na domače kritike in umetnostne zgodovinarje se sklicujem, ko zapišem, da so pridobitve ekspresionistične umetnosti velike, vsekakor pa nujne in organske in da je to umetnostno gibanje rodilo vrsto velikih mojstrov, ki so se za svoje ideale prav tako iskreno in iz polnega srca borili kakor, postavim, renesančni mojstri. Drugi del stavka o 'izrojeni umetnosti' in pa trditev, da bo za to 'modo' ostalo malo kulturnih pridobitev, pa skriva nedvomno nekaj resnice v sebi. Že prej sem zapisal, odkod izhaja izraz 'izrojena umetnost'. Tam 'ponekod' so vrgli iz galerij dela (n. pr. Kokoschka, Barlach, Klee itd.), ki so jih zopet 'drugod' z velikim veseljem kupili za svoje umetnostne zbirke; med kupci je bila tudi kulturna Francija. Da bo potem na nekaterih mestih Evrope malo ostalo za to umetnostjo, ni prav nobeno čudo — toda umetnost je pri tem nedolžna žrtev — in da bo pri nas isto, smo prav lahko prepričani, posebno če bomo

nadaljevali s takimi metodami kot na Muzejskem trgu.

Od ostalih misli komentarja, ki se čudno križajo za pro et contra in mi delajo vtis, kot da jih je pisal Janus sam, bi mogli navesti še kako zanimivost. Tako n. pr. je g. urednik prepričan, da gre resničen umetnik velikokrat »pred povprečno množico«, seveda takoj dostavlja, da to ne velja »tudi za ljubljanski primer«. Kje so kriteriji, ki mu tako precizno jamčijo za svetost takega mnenja? Morda odklonilno stališče g. Čora Škodlarja ali ljubljanske publike? O prvem ni da bi govoril, o drugem bi pa mogel navesti večnoveljavni stavek, ki sta ga nekoč zapisala brata Goncourt, namreč, da je le tisto prava umetnost, do katere čuti masa instinktiven odpor! Posebno dobi ta stavek veljavo, če malo pogledamo umetnostno »naziranje« ljubljanskega meščanstva. Pred dobrimi tridesetimi leti se je z obupno odločnostjo uprlo poizkusu naših impresionistov (»kozolčarjev«!), ki so prinašali v našo provinco drobce prave, čiste umetnosti. Kasneje se je ista igra ponovila ob nastopu ekspresionistov, ki pa se na žalost »igra« še do današnjih dni. Ves razvoj naše »moderne« spremlja torej velika večina naše javnosti z mrzlim odporom, v najboljšem primeru s toleranco. Recimo, da za »ekspresioniste« malo težko trdimo, tale in tale prispevek k slovenski umetnostni kulturi je absolutna umetnina, prepričani pa smo menda vsi o visoki kvaliteti Jakopičevih, Jamovih ali Sternenovih del. In kje bi bil sled te umetnosti, če bi naša »javnost« s svojim »zdravim« čutom in s svojim »v dednih osnovah vcepljenim pojmovanjem o lepoti«, prodrila? Ali v resnici, g. urednik, ponovitev podobnega primera ob Kraljevi plastiki tako nezmotljivo izključujete?

B. Borko trdi nadalje, da morajo biti kipi, ki naj krasi mesto, »reprezentativni za narod in njegovo kulturo«. Tudi ta trditev je pravilna le na pol. Mesto namreč lahko krasi več vrst plastike. Reprezentativna je n. pr. plastika, ki se postavlja na

trge in ki v resnici s tem, da predstavlja zaslužne može, opozarja na narodno kulturo. Tako je n. pr. Vodnikova statua, Prešernova in tudi Valvazorjeva na Muzejskem trgu. Mora pa služiti v okras mestu tudi druga plastika n. pr. tkzv. vrtna, ki ne opravlja težke reprezentančne službe, marveč je bolj dekorativnega, intimnega značaja. Take so plastike v Tivoliju, n. pr. Goršetov Fantek z gospo in Deček z ribo pod tivolskim gradom. Med to plastiko spada tudi kip Fr. Kralja, ki je bil na Muzejskem trgu potisnjen med drevje in se mu o kaki »reprezentančni« konkurenci do kolega Valvazorja še sanjalo ni. Zmotno naziranje o njegovi reprezentativnosti kakor tudi o »simbolu«, ki ga predstavlja, si je namerno na lepem izmislil g. fotoreporter Čoro Škodlar ter to svoje mnenje očitno posredoval tudi drugam.

Z obema rokama pa podpišem lepi in resnični stavek g. urednika, da naj bo končna odločitev o umetnostnih zadevah prepuščena tistim, »ki najbolj ljubijo in najbolj poznajo umetnost«. Resnično je potrebno pri pravilnem presojanju umetnosti v najvišji meri združevati obe imenovani hvalevredni lastnosti. Toda dočim je prva lastnost, čeprav včasih malo svojevrstna, — glej kip na Muzejskem trgu — še kolikor toliko lahko dosegljiva, je s priposestvom druge velik križ. Kaj je bolj relativnega kakor poznavanje umetnosti? Logično bi bilo, da pozna umetnost tisti, ki se dolgo vrsto let intenzivno bavi s tem predmetom in ki ima za ta študij tudi potrebno strokovno podlago. Taki ljudje so po navadi umetnostni zgodovinarji in esteti in tem se tudi prepušča sodba o teh rečeh. Toda tako je le drugod! Pri nas, kakor je videti iz pisanja g. Škodlarja, pa je očitno stvar povsem drugačna. Pri nas ni za presojo umetnosti potrebno prav nič drugega, kakor da pričneš o umetnosti pisati, da nabodeš in osmeiš kakega umetnostnega zgodovinarja, ga pokličeš na odgovor; sicer pa, da vsakemu zatrjuješ, da jih imaš

še dosti za bregom, da se v tebi nekaj velikega skriva, pa čeprav se poslednje ne odkrije drugod kot n. pr. v oštariji. Pri tem se ne sme štediti z bobnečimi besedami, trdiš, da so vsi umetnostni zgodovinarji brez razlike bedaki, razbiješ malike, postavljaš nove, deliš in odvzemaš medalje! Da se je z nastopom takih pisarjev o umetnosti v našem umetnostnem svetu rodilo veliko zlo, je jasna stvar.

Kasnejši politični turnir, ki mu je bilo povod preprosto razbijanje kipa in ki se je odigral med poetom Igom Grudnom in kolegom g. prof. dr. Zarnikom, razen slabih uslug slovenski vezani besedi (zlasti s strani biologa), k »spomeniški aferi« ne prinese kaj posebnih novih momentov.

Zaključujem svoje vrstice s sledečim prepričanjem: Da je plastika Franceta Kralja na Muzejskem trgu prav gotovo v toliki meri kvaliteta kakor druge naše javne, tudi reprezentativne statue in je torej z njenim uničenjem bila slovenski umetnosti povzročena škoda. Da je način, s katerim so »Slovenke« obračunale s kipom, vandalizem in barbarstvo. Da te »Slovenke« prav gotovo ne izhajajo iz tistih plasti slovenske družbe in naroda, ki jim je slovenska umetnost pri srcu, ki se udeležujejo umetnostnih razstav in prireditelj ter se tako oddolžujejo težkemu in nehvaležnemu delu umetnostnih tvorcev. Da »občinstvo« o umetnostnih vprašanjih nikakor ni kompetentno. (Balzac — Rodin — primera g. B. Borka). Da je pisanje g. fotoreporterja Čoro Škodlarja zelo humoristično zabavno in zatorej le s te strani branja vredno. In naposled, da se pridružim mnenju g. B. Borka: da je čas »najstrožji in najpravičnejši kritik«. Zato ga prosim, Čas namreč, naj popelje razbito ženo, otroka, kravo, vse akterje, ki so pri njenem uničenju sodelovali: »Slovenke« in »bravo dečke«, vse, ki so to dramo kakor koli spremljali in seveda tudi mene — pred svoj nepodkupljivi in strogi tribunal — in mi bomo sodbo sprejeli.

Mikuž Stano.